

РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Нині стало досить актуальним в філософській, релігієзнавчій і богословській думці звертатись до такого поняття як цінність. Цінності – це певні загальні норми та принципи, які визначають направленість людської діяльності, мотивацію людських вчинків. Теорія цінностей почала розроблятися ще за часів античності. Буття і цінності тоді були ще не розділені. Платон, наприклад, вважав, що знання цінностей і їх реалізація в реальному житті – це одне і те ж. Відтак істинно добродійною і мудрою людиною є та, яка знає що таке високі духовні цінності і здійснює свої вчинки відповідно до них. Аристотель мав свою точку зору на дану проблему і вважав, що знання цінностей і реальна поведінка людини – не однопорядкові явища. Вищими для Аристотеля є діакоеитичні цінності – істина, мудрість, моральність. Кант також розробляв своє вчення про цінності. Він вважав, що цінності самі по собі не мають буття, вони є вимогами, які звернені до волі особистості, до цілей, які вона ставить перед собою.

Згідно поглядів послідовника неокантіанства Віндельбанда, цінності – це ідеальне буття, буття норми, яке співвідноситься не з емпіричною, а з трансцендентальною свідомістю. В ролі цінностей у Нього виступають істина, добро і краса, а наука, мистецтво і релігія розглядаються ним як цінності блага культури, без яких людство не може існувати. Цінність, згідно Віндельбанда, є ціль сама по собі. До неї прагнуть заради неї самої, а не заради матеріального інтересу. Цінність – це не реальність, а ідеал, носієм якого і є трансцендентальна свідомість. Інший неокантіанець, Ріккерт, також розробляв теорію цінностей як основу істинного знання і моральної поведінки. Цінність, на його думку, є щось повністю безвідносне, а в цьому розумінні – трансцендентне як щодо буття, так і щодо пізнаючого суб'єкта. Згідно Ріккерта, саме цінності визначають ступінь індивідуальних відмінностей, вказуючи в багатоманітні рис і властивостей різних предметів і явищ на сутність, індивідуальне, унікальне. Філософ виділяє шість основних категорій цінностей: істину, красу, безособистісну святість, моральність, щастя і особистісну святість. Ріккерт підкреслює надсуб'єктивний і надбуттєвий

* Чупрій Л.В. – стажист-дослідник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

характер цінностей, визначаючи їх як основу буття, пізнання і людської діяльності.

Представник філософської антропології М.Шелер вважав, що цінності можна осягнути лише через переживання. Серед актів переживання цінностей дослідник виділяє співчуття, любов, ненависть. Бог для Шелера – це вища цінність, а любов до Бога – вища форма любові і фундаментальний феноменальний акт. Переживання цінностей – це не психічний, а космічний акт. Носієм цінностей є дух. Він протиставляється життєвій силі і прагне до споглядання вічних абсолютних цінностей. Людина повинна розвивати в собі духовне начало, щоб досягнути царства вічних цінностей.

В сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають об'єктивну позитивну значимість і здатні задовольняти певні потреби людей. Кожній особі притаманна своя специфічна ієрархія цих цінностей, які виступають зв'язуючою ланкою індивідуального і суспільного життя. Особистісні цінності відображаються у свідомості у формі ціннісних орієнтацій – найважливіших елементів внутрішньої структури особи, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю їх переживань і відмежовують значиме, істотне для даної людини від неістотного, незначимого. Таким чином, система цінностей визначає сутність людини, направленість її дій і вчинків.

Наша країна переживає нині досить скрутні часи. Складна економічна та політична ситуація призводить до подальшого зубожіння населення. Весь цей комплекс проблем ускладнюється все більш глибокою культурною кризою, яка спричиняє духовну деградацію суспільства, втрату ціннісних орієнтирів і подальший моральний занепад нашого народу. Відомо, що культура і духовність – це ті складові частини будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. Нація, в якій нівелюються духовні цінності, приречена на загибель. А тому, за цих умов, дуже важливим є подальша активізація зусиль з підвищення духовного рівня українського народу, з формуванні у нього стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, бо ж саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема людина чи певна спільнота в своїх діях, досить чітко висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то відтак цілі і засоби їх досягнення також будуть досить високими і духовними. Тільки таким чином ми можемо досягнути поступового економічного, політичного і духовного піднесення нашої країни, оскільки не можна розділяти ці сфери, які досить тісно переплетені і взаємопов'язані.

Негативні зміни в політиці призводять до потрясіння в економіці, що зумовлює ще більш катастрофічні явища в культурній сфері. Низький культурний рівень суспільства в цілому і всіх його структурних елементів призводить до створення системи утилітарних цінностей, виходячи з яких людина чи певна спільнота турбується тільки про свої власні корисливі інтереси, не цінуючи потреби інших людей і суспільства в цілому. Звичайно важливо вирішувати економічні й політичні проблеми, але значну увагу потрібно також приділяти і відродженню культурної сфери суспільства, без чого розвиток української нації неможливий.

В будь-якому суспільстві існують інститути, які виконують культурозберігаючу і культуротворчу функцію. Одним з таких інститутів є церква та інші релігійні організації. Саме релігія завжди виступала своєрідною духовно-моральною опорою суспільства, з допомогою якої зберігалися та передавалися з покоління в покоління моральні норми і принципи, народні традиції, звичаї і обряди, національні святині. Релігія завжди давала і продовжує давати відповіді на довічні проблеми внутрішнього стану людини, найпотаємніші і найінтимніші сторони її буття, дбає про людські душі так, як цього не може зробити жодна державна інституція. Сама віра довгий час рятувала українську націю, оскільки вона давала надію, витримку і сили для подолання труднощів. Україна майже не мала власної держави, а тому етноконсолідуючу функцію на парафіяльному рівні виконувала в ній насамперед Православна церква. Саме Церква і релігійна духовність були культурним і релігійним центром, навколо якого збиралася національна еліта нашого народу, що призвело до збереження нашої нації як самоцінної.

За нинішніх умов релігія повинна стати тим консолідуючим центром, який би активізував створення нової системи морально-духовних цінностей, нового світогляду, який би базувався на глибоких культурно-духовних традиціях нашого народу. Тому цілком вірно зазначає П.Косуха, що «в основі духовно-національного відродження мають бути цінності, зрозумілі і близькі кожній людині, незалежно від її політичних, релігійних та інших поглядів і переконань, становища в суспільстві». [Див.: Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції прогнози.- Ч. 1.- К. 1994.- С. 9]. Саме такими можуть і повинні стати загальнолюдські цінності, вироблені людством протягом всієї історії світової цивілізації і які, зокрема, були освячені християнською релігією. Відкриття такого роду загальнолюдських цінностей і складає головне завдання сучасної культури, сенс того, що можна було б назвати новою духовністю, більш універсальною, ніж всі попередні її форми. Не слід

применшувати цього надзвичайно складного і важкого завдання. Адже йдеться про глибинну зміну, насамперед, у світогляді нашої нації.

Важливою складовою цього процесу постає відродження національного духу, національної самосвідомості, основою якої є національна ідея. Саме остання і повинна піднести рівень гідності українців й сприяти формуванню у них усвідомлення значимості та цінності нашої держави як невід'ємної складової європейської та світової цивілізації.

Процес відродження національного духу, високих морально-етичних цінностей повинні здійснювати всі державні інституції, але особлива роль у цьому належить церкві. Не випадково В.Соловійов говорив, що «церква як особлива духовна організація, що базується на моральних принципах, повинна одухотворювати світове суспільство і піднімати його до себе» [Философская энциклопедия.- М., 1970.- С. 54]. Саме Православна церква в нашій державі більш як тисячу років вчила неперехідним духовним цінностям, які викладенні в Біблії і є узагальненням багатомісячного морального досвіду гуманності, милосердя, співчуття, взаємолюбові. Саме релігія, як форма людської свідомості, відповідає духовним потребам людини.

Протягом багатьох століть існував неоднозначний підхід до питання про взаємозв'язок моралі і релігії. Поняття «етика» завжди фіксувало найтісніший зв'язок релігії і моралі.

Кожна релігійна течія має своє розуміння віри і моралі. Так, у буддизмі існують погляди, які на перше місце ставлять мораль, а віра зводиться до звільнення людей від страждань через перехід в нірвану, яка досягається шляхом медитації і відкидання всіляких бажань. Тому тут правильна поведінка полягає в тому, щоб "подолати в собі волю до життя, зруйнувати своє особисте буття". [Лосский Н.О. Условия абсолютного Добра.- М., 1991.- С. 88] Буддизм є найбільш песимістичним світоглядом із всіх релігійних систем, а звідси й впливає і вся його мораль – всі люди рівні, оскільки нещасні і страждають під тягарем однієї долі.

Християнське вчення завжди зосереджувало свою увагу як на вірі, так і хороших справах, без яких спасіння неможливе. «Віра без справ мертвою є», – відзначає Євангеліє. Найбільше імпульсів християнська релігія давала для здійснення добродійності і підвищення моральних якостей. Саме тому Вольтер казав, що якби Бога не було, то його потрібно було придумати. Згідно з християнським віровченням, мораль відрізняється від релігії, оскільки моральне почуття прямує до істинного й доброго, хоч і в даному життєвому статусі, а релігійне почуття прямує до нескінченного і вічного. Якщо метою релігії є єднання з Богом, то метою моралі – досягнення морального вдосконалення. Однак мораль і

релігія в житті людини знаходиться в такому тісному зв'язку, що відділити їх можна лише теоретично. Саме релігія забезпечує і посилює моральну свідомість, так як вважає, що від людських очей можна сховатися, а від Божих – ніколи. Бог є вищим прикладом морального вдосконалення і джерелом морального піднесення. Відповідно до поглядів М. Лосського, людина прагне підвестися до Божества, яке розглядається як вища абсолютна досконала цінність, саме як Краса, Добро і Любов. Але при цьому сама людина вибирає добро чи зло. «Бог творить світ не як багатоманітність подій, а як сукупність істот, які самі, незалежно від Бога і один від одного, створюють події, вступаючи один з одним у відносини любові чи ворожнечі» [Лосский Н.О. Условия абсолютного Добра.- С. 88].

Складовою частиною будь-якої релігії є релігійна мораль – система норм і цінностей, притаманних тій чи інших релігії. Але релігійна мораль має значно ширшу сферу свого впливу, оскільки саме на основі релігійних цінностей формуються такі універсальні загальнолюдські цінності як Добро, Істина, Краса. З точки зору релігії мораль – це те, що дароване нам Богом, що є обов'язковим для виконання кожним віруючим. Так, Мойсей отримав кодекс моральної поведінки на горі Сінай від самого творця, а Мухаммед одержує їх від ангела Гавриїла. Зороастр отримав моральні заповіді від Ахури-Мазди. Саме більшість цих моральних заповідей становлять основу як релігійної, так і загальнолюдської моралі. Релігійна мораль постає насамперед у вигляді вищих духовних цінностей. Вони протилежні вітальним цінностям, які служать тільки задоволенню людських потреб. Ця мораль розглядає цінність як надбуттєве утворення, як певний Ідеал, що є найвищим виміром людської духовності й орієнтиром буттєвості духу, ствердженням всезагального в індивіді, піднесенням над суто вітальним інтересом.

Ми можемо виокремити ряд релігійних цінностей. Вищою цінністю для віруючого є Бог – всемогутній, всеблагий, всемилостивий, всезнаючий. Сам він містить в собі всі вищі цінності і завдання людини, яка створена в образі і подобі Божій, прагнути втілювати ці цінності в своєму житті й в такий спосіб наблизитися до Творця. Релігійні цінності – це засіб евфоризму – наближення до Бога і Царства Божого.

Другу групу становлять цінності, які виступають для віруючого як мета, яка буде досягнута ним лише після земного життя. Такими цінностями є Церква Божа, безсмертя душі, рай.

Третю групу складають цінності, яких потрібно дотримуватися в земному житті з метою досягнення спасіння. Це цінність самої релігії, Церкви, обрядів. Четверта група цінностей – це цінність самого життя й

життєві цінності. Основоположною цінністю релігійної моралі виступає віра, яка є інтегруючим компонентом всіх цінностей. Саме віра, яка є бездоказовим вираженням істинності релігійного вчення, визнанням реального існування Божественних сил, є об'єднуючою ланкою всієї системи цінностей.

Релігійна мораль – важлива складова частина релігійної духовності, яка є надто складним культурним феноменом. Як зазначає професор А.Колодний, релігійна духовність – це ціла гамма явищ: і причетність народу до найвищих духовних цінностей, і сповненість відчуття Божої всеприсутності, Божої одухотвореності чи натхненності, побожне ставлення до світу і прагнення до Правди, Істини, Добра [Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан.- Львів, 1996.- С. 3] Кожна релігійна течія має своє розуміння релігійної духовності, яке витікає з її норм, традицій і принципів. Можливий недолік в розумінні ними духовності полягає в тому, що вони можуть вважати істинним тільки їхнє витлумачення цього поняття, що, звісно, призводить до збільшення напруженості і непорозуміння між різними релігійними групами. Тому потрібно виділяти мусульманську, язичницьку, християнську та інші різновиди релігійної духовності. В християнській духовності можна виокремити православну, греко-католицьку, протестантську та інші її різновиди. Поєднуючи в собі всі ці напрямки, ця духовність має водночас у нас свої особливості, які є спільними для всіх українців. Це пов'язане з наявністю в їхньому віруванні своєї Трійці – Ісуса Христа, Матері Божої і Святого Миколая з наданням переваг Марії-Богородиці як цариці України. Українці вірили, що саме ця трійця захистить їхні сімейні вогнища, буде сприяти господарській діяльності, принесе добробут і щастя в їхню оселю.

В основі християнської духовності лежать високі духовні цінності. Важливими християнськими цінностями є смирення, терпіння, страждання. Ще Христос пройшов цілу низку страждань і мук, щоб врятувати людство від загибелі і дати йому шанс до порятунку, вічного спасіння. Все наше життя наповнене безліччю різноманітних подій і явищ. Значна частина їх приносить нам біль і розчарування. Ми повинні усвідомлювати, що тільки проходячи через страждання і випробування людина загартовується і здобуває необхідний досвід життя. Головне полягає в тому, що подолавши саме біль втрати людина починає внутрішньо зростати і розвиватися, формуючи вищі духовні цінності. При цьому страждання дає значний поштовх до духовного розвитку людини. В старовину говорили: «Те, що примушує нас страждати, вчить нас мудрості». Істинно мудрою є та людина, яка, пройшовши великий

життєвий шлях, витворила для себе в своїй голові цілісну картину світу, в основі якої лежить глибинне розуміння сутності явищ та процесів світу, що витікає із системи високих морально-етичних цінностей.

В основі будь-якої релігійної системи лежить також розуміння таких основоположних цінностей як добро та зло. Протягом всієї своєї історії людство виробило цілий ряд тлумачень цих понять. Так, софісти вважали, що критерієм добра і зла є сама людина, яка може вільно їх тлумачити. Що є добром для однієї людини, те може бути злом для іншої. Кант вважав, що в основі людських вчинків повинен лежати так званий моральний категоричний імператив. Це звучить так: «Максима твоєї волі повинна відповідати основі загального законодавства» [Кант І. Критика практического разума.- М., 1964.- Т. 4.- С. 487]. А тому, ти повинен діяти і відноситись до інших людей так, як би ти хотів, щоб діяли і ставилися до тебе інші люди.

Мислителі Стародавнього Сходу діалектично підходили до розуміння цих понять. Даосизм розглядав їх в єдності і взаємозв'язку. Зло, згідно цього вчення, виникає разом із добром. Згідно християнських поглядів, добро є одним із основних атрибутів Бога, а зло – це відходження від Божественного, спотворення його волі. Теодицея вчить, що світ є досконалим творінням, бо ж створений він досконалим Богом, а зло – неминучий супутник і умова добра, необхідного для блага людини. Зло – це допущений Богом засіб випробування віри людини або надоумлення грішників. Творець надав людині свободу волі, щоб вона могла вільно вибирати, яким їй шляхом йти.

Святий Августин говорив: «...кожний хай ставить лише собі в провину, коли грішить. Також і коли щось за Богом творить він, то хай не відлучає себе від власної волі. Бо ж коли Людина таке виконує не проти волі своєї, тоді подобає іменувати це доброю справою, тоді подобає уповати на заслуги добрих справ». [Цит. за: Гуссейнов А.А., Иррлито Г. Краткая история этики.- М., 1987.- С. 533] Робити потрібно тільки добро, але маючи свободну волю, людина може направляти її на скоєння зла.

Дуже важливими християнськими цінностями є також віра, надія та любов. Вони є неодмінною умовою життя віруючої людини, надійним засобом наближення до небесного світу і спасіння власної душі. Віра – це впевненість в існуванні Вищого Божественного надприродного начала. Проте вона є не тільки релігійним поняттям, а й філософським та загальнолюдським, бо ж віра завжди присутня в будь-якої людини, без неї взагалі неможливе людське життя. Видатний психолог В.Франкл зазначав, що саме в найбільш скрутних умовах людського існування, коли життя втрачає всілякий сенс (наприклад, в концентраційних таборах

смерті), саме віра рятує людину і надає їй наснаги для подальшої боротьби за своє життя.

Надія – віра в те, що здійсняться ті чи інші прагнення і бажання людини. Будь-яка особистість живе надією на щось краще і прекрасніше. Надія – це те, що підтримує людину в найбільш складні часи її існування. Можна втратити все, але надію ніколи не потрібно втрачати. Недарма говорять, що надія помирає останньою. Віруюча людина живе надією на порятунок, на вічне життя після смерті.

Але однією з найголовніших й основоположних цінностей як релігійної, так і світської моралі є, безумовно, любов. Любов – це пронизуюча і всепроникаюча сила, яку ще давні філософи називали загальною космічною енергією, що діє скрізь і всюди. Людське існування потребує одухотвореності любов'ю, бо без неї людина може не відбутися. Справжня творчість існує тільки там, де є любов. Навіть пізнає людина настільки, наскільки любить. Немає істини, там де немає любові. У своєму устремлінні любов може бути спрямована на Бога, людську сутність, ідею, інші явища та предмети. Вона – одна з форм подолання відчуження людини від людини. Завдяки цьому любов визнається вершиною морального ставлення до особистості. Е.Фромм відзначав: «Любов – це сила, яка руйнує стіни, що відділяють людину від її ближніх і єднає її з іншими» [Фромм Э. Искусство любви.- Мн., 1990.- С. 15]. Любов дає можливість глибше осягнути ту сутність, на яку вона спрямована. Пізнаючи іншого, людина водночас розширює і своє власне розуміння і пізнання всього навколишнього світу. Любов до Бога є головною християнською заповіддю. Завдяки їй життя людини наповнюється смыслом, прилучається до вічності.

Християнська любов до ближнього проявляється через співчуття до страждань іншої особи, виявлення милосердя, терпимості, ненасилля щодо неї. Проповідь ненасилля сприяла зменшенню поширення зла на землі. Ісус Христос говорив: «... Коли вдарить тебе хто в праву щоку твою, підстав йому і другу. А хто хоче судитись з тобою і взяти в тебе сорочку, віддай йому і верхню одежу. І хто буде змушувати тебе йти з ним мило, йди з ним дві. Хто просить в тебе – дай йому, а хто хоче позичити в тебе – не відвертайся від нього» [Мт. 5:39-42]. «... Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, робіть добро тим, котрі ненавидять вас і моліться за тих, хто кривдить і переслідує вас» [Мт. 5:44]. Звичайно, не потрібно розуміти ці послання буквально, тому що Спаситель розмовляв з людьми таким чином, щоб донести до них ці високі істини. Сенец цих висловів в тому, що людина повинна мати силу і витримку, мудрість і терпіння, щоб не відповісти злом на зло, тим самим його примножуючи, і не відхилити руки істинно прохаючого і

потребуючого твоєї допомоги. Тільки в такий спосіб особа може досягнути духовних висот й глибин істинної людяності.

Таким чином, релігійні цінності – це сукупність ідей, норм поведінки, дій, за допомогою яких відбувається задоволення духовних потреб віруючого. Релігійні цінності, які були вироблені великими релігіями людства протягом їх розвитку, складають основу загальнолюдської моралі. Заповіді, які проповідував Спаситель ще на початку нашої ери (не вбий, не говори неправду, поважай своїх батьків та інші), були й залишаються актуальними завжди. Вони набувають особливої значимості в періоди соціальних негараздів і потрясінь, які переживає сьогодні і наше суспільство. Тому саме за цих умов ми повинні приділяти все більше уваги формуванню засад нової, універсальної духовності, яка, використовуючи високі морально-етичні цінності, сформовані українським народом протягом свого історичного розвитку, сприятиме культурному відродженню нашої країни.

*І.Петрова** (м. Луцьк)

ОНТОЛОГІЧНІ КОРЕНІ ДУХОВНОСТІ

Термін "духовність" має зараз декілька тлумачень і частина набуває відмінного, навіть протилежного змісту як у релігійних, так і у філософських вченнях. При цьому кожний під вказаним феноменом розуміє щось своє. Одні автори мають на увазі історичну свідомість, інші – цілісність психічної діяльності, треті пов'язують духовність перш за все зі світом емоцій. Без сумніву, кожне трактування духовності охоплює певну частину істини. При цьому варто зазначити, що вести мову про духовне, духовність та її значення в бутті людини можна лише за умови подолання існуючої в наукових колах упередженості та світоглядної недовіри до самого поняття "дух", "духовне". Не секрет, що проблема духовності недооцінювалась у вітчизняній науці тривалий період, що негативно позначилося, зокрема, на розумінні її змісту та сутності, трактуванні даного феномену лише з точки зору матеріалізму. З цього погляду варте уваги дослідження С.Пролеєва, який констатує, що духовне існує і проявляється в різноманітних предметних формах, діапазон яких широкий – від процесів та явищ людської психіки до

* Петрова І.М. – ст. викладач кафедри соціології Волинського державного університету імені Лесі Українки.